

Andrea Grillo

**A liturgia születése
a 20. században**

Tanulmány a liturgikus mozgalom
és a (poszt)modernitás viszonyáról

Bencés Kiadó
Pannonhalma, 2006

Tartalom

Előszó a magyar kiadáshoz	5
Előszó.....	10
Bevezetés	
A liturgikus mozgalom „új” történetéhez	15
I. A „liturgikus kérdés” és a liturgia születése	
<i>Origo, status és progressus quaestionis</i>	23
0. Az interdiszciplinaritás feltétele: az egyes teológiai tudományok és a teológia belterjes jellegének meghaladása.....	27
1. <i>Quaestio</i> : a „liturgikus kérdés” mint a Krisztussal való kapcsolat modern fordulatának állítása.....	37
2. <i>Origo quaestionis</i> : a teológia és a kultikus ritualitás kapcsolatának történeti fejlődése.....	49

3. <i>Status quaestionis</i> : a liturgia szerepével kapcsolatos jelenlegi álláspontok úton egy adekvát teológiához.....	57
4. <i>Progressus quaestionis</i> : a közvetítés és a fejlődés a liturgikus kérdés központi problémáinak kifejtésében (mindig–mindenhol/itt–most; esemény/rítus)	65
5. <i>Solutio quaestionis</i> : hit és vallás antitézisének meghaladása, a teológia tapasztalati alapjának kiterjesztése és egy sokatmondó perspektíva megnyerése a vallások teológiájában	75
6. Összefoglalás.....	85

II. A liturgia és a teológiai módszer a liturgikus mozgalomban

Szembesítés a történelemmel és nyitás az embertudományok felé.....	89
1. Feltételek: a „módszertani diskurzus” értelme a liturgiatudományban.....	93
2. A teológiai és a történeti módszer megkülönböztetésének fokozatos kialakulása	107
3. Az elődök tisztánlátása, avagy az epigonok nehézségei	119
4. A „liturgikus kérdés” és a liturgiatudomány „fenomenológiai” gyökerei	123
5. Az antropológiai és a teológiai módszer szembeállítása: egy látnok álmai vagy egy illúzió jövője?.....	127
6. Példa: az eukharisztia antropológiai olvasata Ghislain Lafont művében.....	133
7. Összefoglalás	139

III. A rituális tapasztalat mint „adottság” a fundamentális teológiában	
A kiszorított előfeltétel	
és a rítus reintegrálása a hitbe.....	145
1. A „fundamentális” megközelítés néhány feltétele.....	149
2. Történeti és elméleti hipotézis a fundamentális teológia és a rituális tapasztalat kapcsolatának rekonstruálásához: az „elméleti modell”	165
3. A liturgikus mozgalom folytatásának perspektívái.....	189
IV. A teológia és a rituális tapasztalat viszonya	
A jelenlegi elméleti eredmények feltérképezése.....	201
1. A liturgikus teológia és gyökerei a liturgikus mozgalomban.....	207
2. <i>Liturgisches Denken</i> és <i>bedachte Liturgie</i> Arno Schilson és Walter Kasper munkásságában.....	213
3. Louis-Marie Chauvet: a szimbolikus közvetítés horizontja	217
4. A szentséggel kapcsolatos szisztematikus kérdések.....	223
5. Filozófiai gondolkodás és esztétika	231
6. Két példaszerű szintézis: hit és rítus Bonaccorso és Sequeri felfogásában	237
7. Összefoglalás.....	245
V. <i>Ressourcement</i>, reform, beavatás	
A források újrafelfedezése és az újrafelfedezés forrásai a 20. század liturgiatudományában.....	247
1. Történeti tudat és a „liturgikus-szentségtani tudás” újragondolása	255
2. Elméleti értelmezési modell: a rítus súlyos helyzete mint teológiai probléma.....	269

3. A kultusz mint „forrás” a liturgikus mozgalom és a liturgikus teológia kezdeti érdeklődésének középpontjában	283
4. Kihívások: a liturgia elméletébe való beavatás mint forrás. Három feloldandó paradoxon	293
VI. Befejezés	
A liturgikus mozgalom harmadik szakasza?	305
1. A liturgikus mozgalom perspektivikus korszakolása	311
2. Az „újítók” és a „hagyománypártiak” vitája	321
3. A liturgia jövője, a jövő liturgiája	341
4. Negyven évvel a liturgikus reform után.....	355
Függelék	361
A liturgikus mozgalom két eredeti alakja: Cipriano Vagaggini és Columba Marmion	363
I. „A modern gondolkodás jogos és kínzó gyötrődése”	
C. Vagaggini a monasztikus és a skolasztikus teológia között (és azon túl)	365
1. Első bója: <i>Vagaggini (vagy az emlékezés) teológiája</i>	371
2. Második bója: <i>Hogyan értjük Vagagginit (avagy mi a felejtés)?</i>	379
3. Harmadik bója: <i>Jövönk Vagagginivel (avagy a kitartás jövője)</i>	383

II. „Minden, akár tud, akár nem, enyészni”	
Dom Columba Marmion teológiai gondolkodása	
és liturgikus-spirituális bölcselete	391
1. Marmion spirituális teológiai gondolatai	397
2. Korunk spiritualitása és Marmion	407
3. Befejezés	419
 Bibliográfia	 421

Előszó a magyar kiadáshoz

E könyv első olasz kiadása és magyar fordításának megjelenése között eltelt három évben a liturgikus kutatások tovább folytak, és az itt tárgyalt kérdések különböző aspektusaira világítottak rá. Ezért talán nem felesleges röviden megismertetni a magyar olvasót az általam eddig kialakított gondolatmenettel. Nevezetesen arra szeretnék emlékeztetni – négy pontban összefoglalva –, honnan közelítettem meg a kérdés elméleti megfogalmazását, amely itt mintegy a téma horizontját képezi.

a) Elsősorban a *fundamentális teológia és a liturgia*¹ viszonyával foglalkozó kutatások keltették fel érdeklődésemet, és az volt a szándékom, hogy kimutassam a kultikus rituális esemény és a kinyilatkoztatás, illetve a hit eseménye közötti – rejtett és nyilván-

1 Vö. *Teologia fondamentale e liturgia. Il rapporto tra immediatezza e mediazione nella riflessione teologica*, Padova, Messaggero-Abbazia S. Giustina, 1995 (Caro Salutis Cardo. Studi, 10).

való – kapcsolatokat. A korunk teológiai vitáiban bizonyos szempontokból újnak számító kérdés tárgyalásában elkerülhetetlenül összefonódnak liturgikus, fundamentálteológiai, antropológiai és filozófiai megfontolások.

b) Másodsorban, eredeti érdeklődésem fokozatosan kiterjedt a *liturgikus teológia*² történeti és elméleti olvasata felé, ami teológia és rítus viszonyának egy *elméleti modelljéhez* vezetett. Az eredeti „modell” szerint a rítus *előfeltételezését* a rítus *kiszorítása*, azt pedig *reintegrációja* követi, később azonban a középső elemet a *kiszorítás-túlhangsúlyozás* fogalompár váltotta fel, amely, azt hiszem, jobban tükrözi a teológia és a rítus viszonyától való *menekülés* két formáját: a teológia menekülését a „jelszerű” struktúráktól és az antropológia menekülését a transzcendenciával való kapcsolat minden „jelentős” formájától. Ilyenformán a rítus *teológiai kiszorításának* – mintegy az érem másik oldalaként – *antropológiai túlhangsúlyozása* felel meg.

c) Harmadsorban, a „liturgikus kérdés” problémája – éppen a most magyarul is megjelenő kötetben – az egész 20. századi liturgikus mozgalomnak mint a késő modern kor klasszikus jelenségének átértékeléséhez vezet. Ugyanis a mozgalom keretén belül kidolgoz-

2 Vö. *Introduzione alla teologia liturgica. Approccio teorico alla liturgia e ai sacramenti cristiani*, Padova, EMP-Abbazia S. Giustina, 1999 (Caro Salutis Cardo. Sussidi, 3).

ták *a teológiai tudomány új történeti módszerét*, amely képes arra, hogy újra felfedezze és tematizálja hit és rítus alapvető viszonyát, ezáltal világosabbá tegye a liturgikus reform és a liturgikus beavatás dialektikáját, miközben megpróbálja meghaladni a tradicionalizmus és a liturgikus „progresszionizmus” meddő szembeállítását. E történeti vizsgálódás konklúziója az, hogy a liturgikus mozgalom nem ért véget a liturgikus reformmal, hanem napjainkban is tart, és továbbra is az egyháznak szegezi a „liturgikus kérdést” a maga sürgető mivoltában. A liturgikus mozgalom történetének három szakaszra osztása – amelyek közül most, 2006-ban a harmadik szakasz tanúi vagyunk –, úgy látszik, ennek a könyvnek az egyik legjobban vitatott és vitatható állítása, de egyike a legfontosabbaknak és a legtermékenyebbeknek is.

d) Végezetül, egy kisebb terjedelmű, *negyedik kötetben*³ látott napvilágot ennek az egész fundamentális teológiai, liturgikus-szisztematikus és történetimódszertani témakörnek talán a legrejtettebb csomópontja és végső feltétele: tudniillik a liturgikus mozgalom és a két (első és második) antropológiai fordulat bonyolult viszonya, amelynek jelentőségével ez a könyv csak

3 *Il rinnovamento liturgico tra prima e seconda svolta antropologica. Il presupposto rituale nell'epoca del postmoderno*, Roma–Monopoli, Edizioni Vivere In, 2004 (Quaderni della Rivista di Scienze Religiose, 2).

közvetett módon foglalkozik. A liturgiatudomány és az antropológia viszonyának tanulmányozása, ami annyira váratlanul érte a múlt század második felének teológiáját, különösen fontossá válik, ha úgy próbáljuk megvonni napjaink mérlegét, hogy meg is akarjuk érteni, *sine ira et studio*, az utóbbi évtizedekben újra felfedezett liturgia leghitelesebb igényeit.

A könyv kétségtelenül döntő fordulópontot jelent ezen a hosszú úton. Hozzájárul annak újrafelfedezéséhez, hogy a liturgikus mozgalom és a liturgikus reform olyan alapvető események, amelyek meghatározzák a 20. és 21. század teológiai kutatásait. Így arra is igényt tart, hogy a teológiai módszernek olyan jobb definíciójával szolgáljon, amely nemcsak egyetlen teológiai diszciplínára van tekintettel, hanem a teológiai tudás teljes tartományára. Ez a szerény ambíció megerősítést és bátorítást meríthet napjaink olasz és európai teológiájának panorámájából. Maga a magyar fordítás is, amelyet őszintén megtisztelőnek érzek, igazolja azt az általános tendenciát, hogy a liturgia újrafelfedezése mint liturgikus kérdést és kihívást állítja azt a kortárs teológiai gondolkodás elé; ennek erőfeszítéseire kíván kapcsolódni – lelkesen és komolyan – e könyv magyar fordítása is. Remélem, hogy ez a kezdeményezés nemcsak a liturgiatudomány és a magyar teológus-világ szentségtani szemléletére nézve bizonyul majd hasznosnak, hanem a magyar nyelvű egyházak rituális kompe-

tenciájára és lelkipásztorainak fogékonyságára is hatással lesz.

Ebből az alkalomból feltétlenül meg kell emlékezni arról, hogy az első hivatalos felkérés, amelyet a S. Anselmo Egyetemről telefonon kaptam 1994-ben, hogy vegyek részt az egyetem által szervezett ökumenikus szimpoziumon, Békés Gellért atya, pannonhalmi szerzetes szívélyes, fiatalos, szinte kihívóan merész hangján szólt, aki akkor a S. Anselmo Egyetem dogmatika-szentségtani szakának koordinátora, az ökumenikus teológia professzora és hazája teológiai és irodalmi kultúrájának felejthetetlen közvetítője volt. Ezúton is szeretném kifejezni neki elismerésemet és hálámat. Most, a fordításnak köszönhetően, közvetlenül az anyanyelvén szólhatok, amely az én olasz fülemben még ma is kellemesen, egzotikusan és titokzatosan cseng.

Andrea Grillo

Pápai S. Anselmo Egyetem – Róma

2006. március 21.

Szent Benedek ünnepén

Előszó

Már több éve igyekszem eleget tenni – nemcsak a római, a padovai és az anconai hallgatók várakozásának, hanem – azoknak a szíves felkéréseknek is, amelyeket a Pápai S. Anselmo Egyetemtől, a Liturgiatanárok Társaságától és a S. Giustina Apátság Lelkipásztori Liturgikus Intézetétől kaptam a velük való együttműködésre és tudományos munkára. Valójában három olyan „intézményről” van szó, amelyek az elmúlt évtizedekben igen határozottan és erélyesen képviselték a liturgia teológiai értelméről való gondolkodást Olaszországban. Köszönetet kell mondanom rektoraiknak, elnökeiknek és igazgatóiknak (Pius-Ramon Tragan OSB, Albert Schmidt OSB, Franco Brovelli, Silvano Maggiani OSM, Alceste Catella és Giorgio Bonaccorso OSB személyében): az ő állandó buzdításuk, az irányításukkal teremtett és fenntartott élő és életető környezet nélkül az itt kifejtett gondolatok meg sem

születtek volna. Hozzájuk hasonlóan köszönettel tartozom Giuseppe Busaninak, az Olasz Püspöki Konferencia (CEI) Országos Liturgikus Hivatala Igazgatójának, aki fáradhatatlanul – de emberségére és kereszténységére jellemző, meleg szívéllyességgel – vezetett kutatásom fő iránya felé.

Ennek a tanulmánynak néhány része már napvilágot látott más formában, amelyek szervesen nem kapcsolódnak;¹ a többi rész az említett kötelezettségek teljesítése során keletkezett mint azok közvetlen következménye vagy mint burkoltan jelen lévő téma, amely most kifejtésre kerül. Majd az egész egységes és önál-

1 A következő munkákról van szó: L'esperienza rituale come 'dato' della teologia fondamentale. Ermeneutica di una rimozione e prospettive teoriche di reintegrazione, in A. N. TERRIN (szerk.), *Liturgia e incarnazione*, Padova, Messaggero-Abbazia S. Giustina, 1997, 167–224 (Caro Salutis Cardo. Contributi, 14). Ez az anyag a III. és a IV. fejezet lelke, és a padovai Lelkipásztori Liturgikus Intézet felkérésére készült. – La celebrazione liturgica come condizione di una autentica cristologia. L'impatto della 'questione liturgica' sulla fede in Cristo Signore nel mondo post-tradizionale, in G. BOF (szerk.), *Gesù di Nasaret... Figlio di Adamo, Figlio di Dio*, Milano, Paoline, 2000, 353–382 (Cammini nello Spirito. Teologia, 38). Ez az I. fejezet alapja, és a Liturgiatanárok Társaságának felkérésére készült. – „Il leggitimo e tormentoso assillo del pensiero moderno”. Vagaggini tra (e oltre) la teologia monastica e la teologia scolastica, *Vita Monastica*, 54(2000)/214, 73–85; *Rivista Liturgica*, 87(2000), 505–512. Ez az anyag alkotja az I. Függelék tartalmát, és a S. Anselmo Egyetem felkérésére készült.

ló formát öltött arra a hármas problematikára koncentrálva, amelyet a *liturgikus mozgalom modern (és posztmodern) elhelyezése, egy új liturgikus diszciplína keletkezése és ennek az új „tudásformának” a teológiai és tapasztalati jelentősége* fémjelez. Ez a tanulmány – anélkül, hogy buzgón csatlakozni igyekezne ahhoz, amit csúnya kifejezéssel „kortárs vallástörténet-írásnak” szoktak nevezni – egyszerűen csak megkísérel felvenni néhány alapvető elméleti szálát a 20. századi liturgikus mozgalom történetén belül.

Köszönetet mondok a kiadónak, aki elfogadta ezt a munkát, és különösen don Antonio Lovának, aki az elejétől fogva hitt vállalkozásom sikerében; ugyancsak köszönöm Enrico Mazza professzor kedvességét és készségét, aki volt szíves felvenni a könyvet a liturgikus sorozat általa vezetett történeti szekciójába.

Munkámat don Mario Gentának és szép keresztény tanúságtételének ajánlom, aki éppen ma tölti be a 85. életévét, és aki San Raffaelében, Porto di Savonában ötven éve végzi a szó, az asztal, a tenger és a hegyek szolgálatát: hogy folytassa a mesélést, a főzést, az úszást és a hegymászást, a vigasztalást és az imádságot.

Savona, 2002. február 7.

4. A „liturgikus kérdés” és a liturgiatudomány „fenomenológiai” gyökerei

Ez utóbbi „átmenet” jól mutatja, mi az, amit pontosan a liturgikus teológia „fenomenológiai” gyökerének kellene neveznünk. Úgy látszik, éppen itt mutatkozik meg a „teológiai mivolt” jelentősége és illetékessége, amelyet a liturgia nagyon helyesen védelmez és egy adekvát módszerben lát tükröződni. A liturgiatudomány teológiai módszerének olyan kettős komponensét azonosíthatjuk itt, amely a maga összefüggéseivel még ma is élénk érdeklődést képes kiváltani:

- a) ez a teológiai módszer különbözik a tisztán történeti módszertől, mivel sokkal radikáli-

sabb feladata van, mint „a tény bemutatása” vagy „egy tény megállapítása”: ezzel ellentétben elsősorban a krisztológiai eseményhez mint húsvéti misztériumhoz való „személyes viszonyként” tételeződik, amellyel szemben a hit mindig tapasztalat és kifejezés egyszerre. A történeti módszertől való megkülönböztetés azonban együtt jár a tisztán spekulatív és szisztematikus módszertől való megkülönböztetéssel is, aminek éppen az az oka, hogy a teológiai fundamentumnak a liturgiában fenomenológiai gyökerei vannak.

- b) Bár a teológiai módszer különbözik ezektől a részleges módszerektől, „poszt-tradicionális” kontextusban az a feladata, hogy a liturgikus dimenziót visszahelyezze a fundamentumba: ahhoz pedig, hogy a rituálszimbolikus cselekményt reintegrálja a hit alapjaiba, el kell fogadnia, hogy *a keresztény rituális cselekmény még lehet „jelenség”*, amelyet nem előz meg jelentés, hanem amely maga a jelentéshez vezető jelölő, ezért elkerülhetetlenül fel kell szerelnie magát történeti, filológiai, antropológiai stb. eszközökkel, hogy visszanyerje a teológia számára *e fundamentum fenomenológiai természetét*.

Ezért azt mondhatnánk, hogy a liturgikus stúdium „teológiai perspektívájának” létrejöttében és megszilárdulásában van egy eredendő, elnyomhatatlan fenomenológiai igény, amelyet úgy is kell érteni, mint a liturgikus cselekmény valódi jelentőségére formált igényt, és úgy is, mint türelmet azoknak az előfeltételeknek a rekonstruálása területén, amelyek az Úrral szimbolikus és rituális módon létesített kapcsolat élményéhez és kifejezéséhez tartoznak. Ezért jelenség és fundamentum egyesítése – más szavakkal: közvetítés és közvetlenség találkozása *in re liturgica*, tehát kibékítésük *in scientia liturgica* – annak a különleges funkciónak a sajátossága (*proprium*), amelyet a liturgia teológiája hozott és hozhat még magával. Mindkét dimenzió – vagyis a fundamentummal és a jelenséggel való kapcsolat visszaadása a liturgiának – arra a szerepre hívja fel a figyelmet, amelyet a liturgia teológiájában az embertudományok, elsősorban a fenomenológia és az antropológia játszanak.

Más szóval „hosszú út” vezet a hitélményből és a teológiai megismerésből kiszorított előfeltétel helyreállításához – találkozás itt és most az Atyaistennel Jézus Krisztus által a Szentlélekben, aki összetartja az egyházi közösséget –, hogy ez az előfeltétel végül újra mint *jelenség* épülhessen be a *fundamentumba*. Isten cselekvése és az ember cselekvése csak akkor találkozhat a liturgiában, ha az ember elfogadja – egy „totális gondolat”, egy „játékos” és „érdeklődő” dimenzió vissza-

nyerésével, a rítusok mint „életformák” megújult jelentősége révén –, hogy a hit kockázatának ezen a síkon is (és eredendően ezen a síkon) kitegye önmagát. A liturgia közvetlen teológiája – vagyis egy olyan teológia, amely közvetlennek tekinti azt, amit valójában a keresztény nemzedékeknek kell nagy nehezen, mindig új módon közvetíteniük – nem kiutat jelent, hanem valódi veszélyt a jelenlegi egyházi és lelkipásztori életre nézve. Ma jól látjuk, hogy *a teológiai fundamentum közvetlensége* (a liturgikus intellektualizmus formájában) nem kevésbé veszélyes *a rituális jelenség közvetlenségénél* (az ún. liturgikus rubricizmusnál). Mindkét esetben elvész fundamentum és jelenség kapcsolata, amelyre a liturgiának, mondhatnánk, „fiziológiai” szüksége van. Pontosan *ezzel a kapcsolattal* foglalkozik a liturgiatudomány sajátos teológiai módszere.